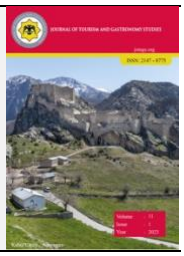
JOURNAL OF TOURISM AND GASTRONOMY STUDIES

ISSN: 2147 – 8775

Journal homepage: www.jotags.org

Türkiye'de Sektörel Bazda Turizm ve Kadın İstihdamı İlişkisi (The Relationship between Tourism and Women's Employment on Sectoral Basis in Turkey)

*** Adem TÜRKMEN** [a], **İkram Yusuf YARBAŞI** [b]

[a] Erzurum Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Erzurum/Türkiye

[b] Erzurum Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Econometrics, Erzurum/Türkiye

Makale Geçmişi

Gönderim Tarihi: 09.02.2023

Kabul Tarihi: 16.03.2023

Anahtar Kelimeler

Turizm

Ekonomik büyüme

Kadın istihdamı

ARDL modeli

Öz

Gerek büyüme gerek de kalkınma açısından büyük bir öneme sahip olan kadın istihdamı, ekonomik açıdan kadın güçlendirilmesinin önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Bu noktada turizm gelişimi, sektörün içinde ve diğer sektörlerde kadın istihdamını etkileme bakımından ciddi bir potansiyele sahiptir. Bu araştırma ile Türkiye'de turizm gelişiminin tarım, sanayi ve hizmetler sektöründeki kadın istihdamını nasıl etkilediği, ARDL ve Hata Düzeltme Modelleri yardımı ile çeşitli kontrol değişkenler üzerinden test edilmiştir. 1991-2019 yılı verileri kullanılarak yapılan analiz sonuçlarına göre turizm gelişiminin kısa dönemde tarımda kadın istihdamını negatif, uzun dönemdeyse hizmet sektöründe kadın istihdamını pozitif etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca kadınların girişimcilik faaliyetlerinin tarım ve hizmet sektöründe istihdam açısından pozitif etkiler gösterdiği ve lise eğitiminin uzun dönemde her iki sektörde de etki göstermediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Turizm sektörünün gelişimine dair uygulanacak politikaların aynı zamanda kadınların güçlendirilmesi için gerekli olan istihdam artışını da destekleyeceği öngörülmektedir. Bununla birlikte kadınların girişimciliğini destekleyen, cinsiyet eşitlikçi ve mesleki eğitimleri arttırıcı uygulamaların da mezkur politikaların içerisinde yer alması önem arz etmektedir.

Keywords

Tourism

Economic growth

Women employment

ARDL model

Abstract

Women's employment is an important part of women's empowerment from an economic point of view and is of great importance for both growth and development. Tourism development, on the other hand, has a serious potential to affect women's employment both within the sector and in other sectors. In this direction, with this research, how tourism development in Turkey affects women's employment in the agricultural industry and services sector has been tested with the help of various control variables and ARDL and Error Correction Models. According to the results of the analysis made using the data of 1991-2019, it was found that tourism development negatively affected women's employment in agriculture in the short term and positively affected women's employment in the service sector in the long term. In addition, it has been concluded that women's entrepreneurship activities have positive effects in terms of employment in agriculture and service sectors, and high school education does not affect both sectors in the long run. It is foreseen that the policies to be implemented by the policy makers regarding the development of the tourism sector will also support the increase in employment necessary for the empowerment of women. In addition to this, it is important to include practices that support women's entrepreneurship, gender equality and increase vocational training within these policies.

Makalenin Türü

Araştırma Makalesi

** Sorumlu Yazar*

E-posta: ikram.yarbasi@erzurum.edu.tr (İ. Y. Yarbaşı)

DOI: 10.21325/jotags.2023.1199

GİRİŞ

Turizm, büyüme ve kalkınmaya katkıları dolayısıyla birçok ekonomi için önemli bir yere sahip olup yüksek oranda kadın istihdamı ile de karakterize edilmektedir (Purcell, 1996). Kadınların turizm sektöründe istihdamı, bir yandan toplumsal cinsiyet eşitliği sağlama konusunda ekonomik fırsatlar ortaya çıkarırken diğer yandan düşük ücretler, güvencesiz çalışma koşulları ve kariyer gelişimi için sınırlı fırsatlarla ilişkilendirilmektedir (UNWTO). Bu doğrultuda, kadın istihdamı ile turizm endüstrisinin gelişimi arasındaki ilişkinin anlaşılması, sektörde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kapsayıcı büyümeyi teşvik etmek isteyen politika yapıcılar açısından önem arz etmektedir. Nitekim toplumsal cinsiyet eşitliliği ve kadınların ekonomik hayatta daha fazla yer bulması konusu, milenyum kalkınma hedefleri ile birlikte güncelliği artmış ve UNWTO tarafından düzenlenen Uluslararası Turizm Borsası Berlin Forumu'nda, turizm yoluyla kadınların güçlendirilmesine ilişkin bir eylem planı ile turizm sektöründe daha fazla araştırılan bir yapıya dönüşmüştür. Turizm sektörüyle bağlantılı olarak yoksulluğun azaltılması, kadının iş yerindeki itibarı ve rolünün güçlendirilmesi konularına odaklanan bu eylem planı (UNWTO, 2008), akademisyenlerin de dikkatini çekerek turizm sektörü ve kadınların güçlendirilmesi ile ilgili literatürde sıklıkla araştırılan bir konu haline gelmiştir (Ateljevic, 2008).

Kadınların güçlendirilmesi konusu ekonomik ve ekonomik olmayan birçok farklı etmen üzerinde tartışılmaktadır. Fakat kadının istihdamı ve erkeklerle adil iş olanaklarına sahip olabilmesi eşitsizliğin önüne geçmede büyük bir rol oynamaktadır. Kadınların ekonomik hayata tam olarak katılımının sağlanması, güçlü ekonomileri inşa edebilmek; daha istikrarlı ve adil toplumlar inşa edebilmek; kalkınma, sürdürülebilirlik ve insan hakları bağlamında uluslararası hedeflere ulaşabilmek; kadınların ve dolayısıyla toplulukların yaşam kalitesinin iyileştirebilmek için gereklidir (UNWTO). Kadınların güçlendirilmesi, aslında her ulusun kendi içerisinde bürokratik ve toplumsal düzeyde çözmesi gereken önemli bir sorundur. Bu sorunun çözümünde turizmin önemli bir rol oynadığı hususu ise yakın bir dönemde belirginlik kazanmıştır. Özellikle sürdürülebilir kalkınma ve insan haklarıyla bağlantısı sebebiyle turizm sektörünün kadınların güçlendirilmesine yönelik büyük bir katkı potansiyeli olduğu düşünülmektedir. Hem kırsal hem de kentsel alanlardan gelen kadınların turizme aktif katılımı, onlara kendi ayakları üzerinde durabilme, ekonomileri ve eğitimlerini güçlendirebilme hususlarında yardımcı olmaktadır (Rout & Mohanty, 2015).

Boserup vd.'ne (2013) göre yetişkin nüfusun yarısını oluşturan kadınlar, yetersiz eğitim aldıkları ve mesleki eğitimden yoksun bırakıldıkları için iş hayatında yetersiz temsil edilmekte ve yarı vasıflı, vasıfsız veya düşük ücretli işlerde çalıştırılmaktadırlar. Bu bağlamda her türlü kalkınma, kadınların kayda değer bir katkısı ile ortaya çıkabilir. Kadın istihdamı ile kalkınma ilişkisi literatürde farklı yapılar dikkate alınarak tartışılmaktadır. Örneğin Robeyns (2003) kadının ekonomik hayattaki yerini gelir dağılımı; Klasen (2002) beşerî sermaye ve Juhn vd. (2014) ise teknoloji ile ilişkilendirerek kadın istihdamının kalkınma için ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymuşlardır. Diğer taraftan turizm ile kalkınmanın artırılması ve yoksulluğun azaltılması konuları, kapsamlı bir şekilde tartışılmakta ve politika yapıcıları tarafından da genel kabul görmektedir (Ferguson, 2011). Kadın istihdamının ve turizmin kalkınma açısından önemini bir araya getiren bu anlayış, Birleşmiş Milletler öncülüğündeki kalkınma politikaları ve feminist çalışmalar ile literatürde yer almaktadır. Ancak cinsiyet eşitsizliği ve turizm üzerine yapılan öncül çalışmalar, turizmin cinsiyetçi bir faaliyet olduğu varsayımına dayalı olarak turizm sektöründeki cinsiyetçi yapıyı ve bunun sonuçlarını merkeze almışlardır (Cohen, 1995; Kinnaird & Hall, 1996; Pritchard & Morgan, 2000).

Turizm, genellikle işsizlik gibi problemlerin çözümü konusunda ekonomik kalkınma açısından bir strateji olarak kullanılmaktadır. İstihdam, sağlık eğitim gibi konularda artan cinsiyet eşitsizliği dünya çapında ciddi bir endişe kaynağı oluşturmakta, diğer taraftan bir çok kadın hareketi bu ön yargılı durumu ortadan kaldırma ve sorunun çözümünde paydaş olmaya teşvik etmeye çalışmaktadır. Turizm sektörü de bu manada kadınları güçlendirme ve cinsiyet eşitsizliğine karşı harekete geçme motifiyle küresel ölçekte büyük bir öneme sahiptir (Mitra vd., 2022). Bununla birlikte iş kavramı ve toplumsal cinsiyet farkındalığı açısından dikkate alındığında turizm, toplumların büyük bir kısmında hem basmakalıp düşüncelerle hem de baskın ideolojilerle ilişkili bir yapıdadır (Kinnaird & Hall, 2000). Tüm bu çarpık anlayışlara rağmen turizm, kadın işgücünü ciddi oranda özümseyen sektörlerden biridir (Vizcaino-Suárez & Díaz-Carrión, 2018). Diğerlerine kıyasla turizm sektörü neredeyse iki kat daha fazla kadın istihdam etmektedir, ki bu da kadınların ekonomik ve sosyal statülerini yükseltmeleri açısından ciddi bir fırsat ortaya çıkarmaktadır (Duffy vd., 2015) Kadınlar, küresel turizm iş gücünün yüzde 54'ünü oluşturmaktadır (Farmaki ve Kladou 2020). Ayrıca kadınlar turizm ve konaklamaya dair iş ve işlemlerde erkeklerden daha iyi sonuçlar ortaya koymaktadırlar (Koç, 2020). Bu durum, dünya geneli kadar Türkiye açısından da önem arz etmektedir. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi tarafından yayımlanan bir rapora göre (2019) Türkiye, turizm sektöründe kadın istihdamının payı açısından G20 ülkeleri arasında sonuncu sırada yer almasına rağmen 2007-2017 döneminde %7,5 büyüyerek en fazla artış sağlayan ülkedir. Aynı dönem içerisinde kadın istihdamının tüm ekonomideki payı %3,5 artmıştır. Bu bilgilerin yanı sıra Türkiye için turizm sektörü, dış ticaret işlemleri açısından özel bir öneme sahiptir. Zira turizm sektöründeki döviz getirilerinin döviz giderlerinden fazla olması, ülkenin ödemeler bilançosuna pozitif bir katkı sunacaktır (Gökdemir & Durdu, 2007). Bu pozitif katkı, 1980'li yıllardan sonra Türkiye'de yürütülen merkezi politikalar vasıtasıyla turizm sektörüne verilen teşvikler ve yasal düzenlemeler sonucunda günümüze kadar ciddi bir yol kat etmiştir (Beyaz & Karabacak 2018). Turizm sektöründeki ihracatlar, hem hizmet ticaretinin en büyük kalemi olarak yer almakta hem de Türkiye ekonomisinin kronik sorunu olan cari işlemler açığının kapatılmasında büyük rol oynamaktadır. Dolarizasyonun yüksek olduğu 2001 krizi döneminde sektörün cari açığı kapama oranı %100'lere ulaşmasına rağmen genel olarak 1980 sonrası dönemde %40 ortalama civarında seyretmektedir (Gökdemir & Durdu, 2007; Ünlüönen & Özekici, 2018). Turizm sektörünün kalkınma ve hizmet ticaretindeki kilit rolü ile kadın istihdamını özümseyen yapısı dikkate alındığında turizm-kadın istihdamı ilişkisinin önemi daha net olarak ortaya çıkmaktadır.

Başlı başına karmaşık bir yapıyı ifade eden istihdam kavramı, cinsiyet ayrımcılığını merkeze alan bir literatür arka planıyla çok daha karmaşık bir yapıya dönüşmektedir. Bu bağlamda kadın istihdamını etkileyen faktörler demografik, politik, sosyolojik, ekonomik ve kültürel olarak birçok farklı kategoride ele alınmakta ve hala ışık tutulmayan alanların varlığı dikkat çekmektedir. Diğer taraftan turizm sektörünün gerek yapısı gerekse ona yüklenen misyon dolayısıyla kadın istihdamını etkileyen bir değişken olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, turizm sektöründeki gelişimin kadın istihdamını sektörel bazda nasıl etkilediğini Türkiye üzerinde tespit etmektir. Çalışma, literatürdeki ampirik araştırmalara yer verdikten sonra yöntemi ve bulguları içeren veri ve metodoloji bölümünü ve elde edilen bulgulardan yola çıkarak teorik tartışmalar ve politik önermelere yer aldığı sonuç bölümünü içermektedir.

Literatür

Ekonomik kaynakların mülkiyeti konusunda kadınlara adil hakların tanınması ile ilgili düzenlemeler, kadınların güçlenmelerinin sağlanması açısından önemli bir hedeftir (United Nations, 2020). Birçok araştırmada, kadınların girişimcilik faaliyetlerinde bulunmasının ekonomik ve sosyal olarak güçlenmelerine yardımcı olduğu vurgulanmaktadır (Figueroa-Domecq vd., 2020; Hutchings vd., 2020; Movono & Dahles, 2017; Shingla & Singh , 2015; Vujko vd., 2019; Dünya Turizm Örgütü, 2019). Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (2016) kadınların güçlendirilmesinin, toplumun ekonomik olarak güçlenmesinde ve bireysel yoksulluğunun azaltılmasında etkin bir rolü olduğunu belirtmiştir. Aghazamani vd. (2020), kadınların ekonomik ve sosyal güçlenmesinin toplumsal kültürden etkilendiğini ortaya koymuş ve kadınların güçlenmesi ile turizm gelişimi arasındaki ilişkinin -özellikle gelişmekte olan ekonomilerde- kültürel meseleler dikkate alınarak araştırılması gerektiğini iddia etmiştir. Bunun yanı sıra Carvalho vd. (2019) ile Aghazamani vd. (2020) turizmin kadınların ekonomik, psikolojik, sosyal ve politik güçlenmesine katkıda bulunduğunu belirtmişlerdir.

Kadınların istihdama erişim düzeyinin yükselmesinin beraberinde, ekonomik büyümeyi de beraberinde getireceği birçok araştırmada vurgulanmıştır. (Elborgh-Woytek vd., 2013; Mishra ve Mishra, 2016; Cabeza-García vd. 2018). İstihdamdaki cinsiyet eşitsizliği kadınların istihdam edilmesini engelleyerek, ihracata dayalı bir büyüme stratejisinin rekabet avantajından yararlanmasına izin vermemekte ve dolayısıyla ekonomik büyümede düşüşler meydana getirmektedir (Seguino, 2000). Kadınların çalışma hayatında elde ettikleri kazançlar, ekonomik büyümede, tasarruflarda, üretken yatırımlarda ve beşerî sermayenin teşvikinde artışlara yol açmaktadır (King vd., 2008; Aguirre vd., 2012; OECD, 2015). Ayrıca işgücüne katılım oranındaki cinsiyet eşitliğinin GSYİH büyümesi üzerinde güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğu da birçok araştırmada ifade edilmektedir (Sachs, 2013; IMF, 2013; WEF, 2017, 2018).

İstatistiklere göre, turizm sektöründe istihdam edilen bireylerin yarısından fazlası kadınlardan oluşmaktadır (Dünya Turizm Örgütü, 2019). Fakat dünyanın çeşitli bölgelerinde sosyo-kültürel sebeplerle kadınların arka planda kalması nedeniyle sektörde cinsiyet eşitsizliğinin mevcut olduğu görülmekte (Hutcings vd., 2020; WTTC, 2019), buna rağmen istihdam edilen kadınların kültürel sebeplere bağlı olarak sosyo-ekonomik bakımdan güçlenmesinin söz konusu olması dikkat çekmektedir (Duffy vd., 2015; Aghazamani vd., 2020).

Turizm ve kadın istihdamı açısından yapılan çalışmalar derlendiğinde, konuyla ilgili literatürün oldukça geniş olduğu görülmektedir. Çalışmalar bölgesel mikro veri setlerinden, ulusal ve uluslararası makro veri setlerine kadar geniş bir yelpazede dağılmaktadır. Literatürde çoğunlukla vaka temelli mikro çalışmalardan oluşan ve özellikle turizm ve cinsiyet eşitsizliği arasındaki ilişkiye odaklanan birçok çalışma mevcuttur (Wilkinson & Pratiwi, 1995; Figueroa-Domecq vd., 2015; Alarcón & Cole, 2019; Alrwajfah vd., 2020). Çoğunlukla turizmin gelişmesine paralel olarak kadınların geliri, istihdamı ve eğitimindeki değişimlere odaklanan bu çalışmalarda, sektörün gelişimi ile kadınların toplumsal statüsündeki artışa odaklanılmaktadır. Diğer taraftan turizm sektörünün cinsiyet eşitliliğini sağladığı makro verilerle de ispat edilmektedir (Zhang & Zhang, 2020).

Literatürdeki diğer bir önemli tartışma ise kadın güçlendirmesi ile turizm gelişimi arasındaki ilişkidir. Bu çalışmalarda, çoğunlukla turizm sektöründeki sürdürülebilir bir gelişim için kadın güçlendirilmesinin kilit bir rol oynadığı vurgulanmaktadır (Scheyvens, 2000; Movono & Dahles, 2017; Vujko vd, 2019; Abou-Shouk vd., 2021). Yapılan bu çalışmalar, aynı zamanda güçlendirmenin alt boyutları olan ekonomik, sosyal, psikolojik ve politik güçlendirmeler için de sonuçlar sunmaktadırlar. Nassani vd. (2019), turizm ve kadınların güçlenmesi arasındaki

ilişkiye finansal aracıları da katarak birçok alt değişkenle nedensellik düzeyinde araştırmıştır. Elde ettiği bulgulara göre uluslararası turizm yoluyla kadınları güçlendirmek için finansal aracıların bir katalizör görevi üstlendiği tespit edilmiştir. Mitra vd. (2022), turizm gelişiminin cinsiyet eşitliğini destekleyip desteklemediğini asimetrik modellerle test ettiği çalışmada, turizm gelişimi zayıf olan düşük gelirli ülkeler haricinde sektördeki ilerlemelerin cinsiyet ayrımcılığını azaltıcı etkiye sahip olduğunu belirlemiştir.

Belirtilen alan yazındaki çalışmaların haricinde turizm ve kadın istihdamı ilişkilerine odaklanan çalışmalar da mevcuttur. Duffy vd., (2015) turizm sektöründe istihdamın, kadınların ekonomik ve sosyal bağımsızlığını güçlendirdiğini tespit etmiştir. Çiçek vd., (2017), turizmin geleneksel yapıları dönüştürdüğü ve sektörün sağladığı imkanlar doğrultusunda ekonomik, sosyal ve bireysel güçlenmenin ortaya çıktığı bulgularına ulaşmıştır. Rinaldi ve Salerno (2020) turizm sektöründeki gelişimin kadınların dikey ve yatay istihdamında fırsatlar ortaya çıkardığını; bu durumun ise kadınların ekonomik güçlenmeleri artıran ve cinsiyet eşitsizliğini azaltan bir potansiyele sahip olduğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan turizmdeki gelişimin sektör bazında kadın istihdamına etkilerini araştıran Voumik vd. (2022), turizm sektöründeki gelişimin kadınların ekonomik güçlenmesinde etkili olduğu bulgusuna ulaşmış; turizmin gelişmesinin sanayi ve hizmet sektöründeki kadın istihdamında olumlu, tarım istihdamında ise olumsuz etkiler gösterdiği de tespit etmiştir.

İncelenen literatür ve teorik bilgiler ışığında turizm endüstrisi kadın istihdamı açısından büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen ciddi bir cinsiyet ayrımcılığına sahiptir. Turizm, konaklama, seyahat, sanat ve eğlenceye kadar birçok alt endüstri ile ilişkili çok yönlü bir sektördür (Raihan & Tuspekova, 2022). Dolayısıyla turizm endüstrisindeki istihdam bağlantılı olarak diğer hizmet sektörlerinde etkiler ortaya çıkarmaktadır (Voumik vd., 2022). Dolayısıyla literatürde çoğunlukla mikro temelli ve vaka çalışmalarıyla araştırılan turizm ve kadın istihdamı ve bu istihdam ile ortaya çıkan kadın güçlenmesi ve cinsiyet eşitliği yapıları bu çalışmada makro veriler ve farklı sektörlerdeki yayılım etkileri ile incelenmeye çalışılacaktır. Bu minvalde bir araştırma Asya bölgesi düzeyinde yapılan Voumik vd. (2022)'ne ait çalışmadır. Bahsi geçen çalışmada panel veri ile test edilen hipotez, turizmin kadın istihdamı üzerindeki uzun dönemli etkisinin bulunması ve bu etkinin sektörel yayılımını tespit edilmesidir. Bu çalışma ile benzer bir hipotez, zaman serisi verileriyle turizm potansiyeli yüksek olan ve kadınların işgücüne katılımı açısından gelişmiş toplumların gerisinde kalan Türkiye örneğinde test edilmeye çalışılmaktadır. Turizm sektörünün kadın istihdamını desteklediğine dair beklenti literatürde yaygınca ifade edilmektedir. Fakat bu çalışmada bu durum bir adım ileriye taşınarak turizm endüstrisindeki gelişimin tüm hizmet sektörüne olan katkıları ile sanayi ve tarım sektöründe ortaya çıkaracağı değişiklikleri de kadın istihdamı perspektifinden dikkate almaya çalışmaktadır.

Veri, Metodoloji ve Bulgular

Zaman serisi metodolojisine uygun olarak yapılan analizlerde, öncelikle değişkenlerin durağanlıklarını sınamak için birim kök testleri yapılmaktadır. Birim kök testleri sonucunda değişkenlerin gecikmeli etkilerini, kısa ve uzun dönem ilişkilerini gösteren ARDL modeli çalışmada temel model olarak seçilmektedir. Çalışma veri seti 1991-2019 dönemini kapsamakta, dolayısıyla pandemi döneminin tüm dünyada ortaya çıkardığı istihdam kaybı ve turizm sektörü küçülmesine dair şoku analizlerde dışlanmaktadır.

Veri

Araştırmada kullanılacak veriler seçilirken Nassani vd. (2019) çalışmasında kadın güçlendirilmesi için dikkate alınan değişkenlere turizm değişkeni eklenmekte, diğer taraftan modelin analiz kurgusu Voumik vd. (2022) çalışması dikkate alınarak; tarım, sanayi ve hizmet sektöründeki kadın istihdamı ile turizm arasındaki ilişki ayrı ayrı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Analizlerde kullanılan değişkenler ve değişkenlerin veri kaynakları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Analizlerde kullanılan değişkenler

Kısaltma	Verinin Tanımı	Veri Kaynağı
Tar	Tarımdaki kadın istihdamının toplam kadın istihdamındaki payı	Dünya Bankası WDI
San	Sanayideki kadın istihdamının toplam kadın istihdamındaki payı	Dünya Bankası WDI
Hiz	Hizmetlerdeki kadın istihdamının toplam kadın istihdamındaki payı	Dünya Bankası WDI
Isg	Kadın işgücünün toplam işgücü içindeki payı	Dünya Bankası WDI
Gir	Serbest meslek sahibi kadınların kadın istihdamındaki payı	Dünya Bankası WDI
TS	Turist sayısı	TÜRSAB
Fer	Doğurganlık oranı (kadın başına doğum sayısı)	Dünya Bankası WDI
Lise	Lise kadın okul kaydı (%brüt)	Dünya Bankası WDI

Literatüre paralel olarak çalışmada turizm sektöründeki gelişmeyi göstermek amacıyla turizm gelirleri alınmak istense de TUİK tarafından yapılan bir revize ile 2012 öncesi yıllara ait veriler, bu verileri sağlayan kurumların hiçbirinden elde edilememektedir. Diğer taraftan arşiv verilerinin kullanılması durumunda da 2012 yılında büyük bir kırılmanın var olduğu görülmektedir. Bu nedenle modelde, turizm sektörünün değişimini göstermesi için turizm gelirleri yerine toplam turist sayısı değişkeni vekil değişken olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda gelen turistlerin harcama kalıbındaki değişikliğe bağlı olarak kullanılan vekil değişkenin zayıflaması söz konusu olabilir. Fakat verilerin erişilebilirliği açısından turist harcama kalıplarının çok değişken olmayıp belirli bir ortalamaya sahip olduğu varsayımsal olarak analizlerde kabul edilmiştir.

Birim Kök Testleri

Çalışmada kullanılan değişkenlerde ADF ve PP birim kök testlerine ait sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'den elde edilen sonuçlara göre bütün değişkenlerin %5 önem düzeyinde birinci farkta durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları

	Phillips-Perron Testi								
	Düzeyde								
		TAR	**SAN**	**HIZ**	**LISE**	**GIR**	**ISG**	**FER**	**TS**
Sabit Terimli	t-istatistik	6.5738	-2.8439	6.1709	-0.9920	2.0669	-0.9319	-2.0377	-1.0020
	Olasılık	***1.0000***	***0.0651***	***1.0000***	***0.7420***	***0.9998***	***0.7627***	***0.2700***	***0.7385***
Sabit Terimli ve Trendli	t-istatistik	-0.8460	-1.5091	-1.5200	-2.3769	-2.2107	-1.9188	-1.6940	-2.5077
	Olasılık	***0.9486***	***0.8021***	***0.7981***	***0.3826***	***0.4658***	***0.6182***	***0.7271***	***0.3222***
	Birinci Farklarda								
		d(TAR)	**d(SAN)**	**d(HIZ)**	**d(LISE)**	**d(GIR)**	**d(ISG)**	**d(FER)**	**d(TS)**
Sabit Terimli	t-istatistik	-4.0597	-5.8390	-4.6238	-5.0390	-3.5339	-5.7867	-4.3082	-6.5429
	Olasılık	***0.0042***	***0.0000***	***0.0011***	***0.0004***	***0.0147***	***0.0001***	***0.0023***	***0.0000***
Sabit Terimli ve Trendli	t-istatistik	-7.1335	-7.3678	-12.4774	-5.0027	-3.6976	-6.9529	-4.2923	-6.3549
	Olasılık	***0.0000***	***0.0000***	***0.0000***	***0.0022***	***0.0400***	***0.0000***	***0.0111***	***0.0001***

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları (devamı)

	Phillips-Perron Testi								
	Düzeyde								
		TAR	**SAN**	**HIZ**	**LISE**	**GIR**	**ISG**	**FER**	**TS**
Sabit Terimli	t-istatistik	2.4919	-1.7682	2.7012	-0.9920	1.6054	-0.9753	-2.0936	-0.8993
	Olasılık	***0.9999***	***0.3877***	***1.0000***	***0.7420***	***0.9991***	***0.7479***	***0.2485***	***0.7734***
Sabit Terimli ve Trendli	t-istatistik	-1.1629	-1.6341	-1.7357	-2.2552	-2.6495	-1.9188	-1.6381	-2.5077
	Olasılık	***0.8989***	***0.7531***	***0.7081***	***0.4429***	***0.2633***	***0.6182***	***0.7514***	***0.3222***
	Birinci Farklarda								
		d(TAR)	**d(SAN)**	**d(HIZ)**	**d(LISE)**	**d(GIR)**	**d(ISG)**	**d(FER)**	**d(TS)**
Sabit Terimli	t-istatistik	-4.0849	-5.7192	-4.6409	-5.0440	-3.6230	-5.6914	-4.3119	-6.0890
	Olasılık	***0.0040***	***0.0001***	***0.0011***	***0.0004***	***0.0126***	***0.0001***	***0.0023***	***0.0000***
Sabit Terimli ve Trendli	t-istatistik	-5.2330	-5.9440	-6.1833	-5.0080	-4.3172	-6.1528	-4.2861	-5.9419
	Olasılık	***0.0013***	***0.0002***	***0.0002***	***0.0021***	***0.0113***	***0.0001***	***0.0113***	***0.0002***

Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) Modeli

Eşbütünleşme analizlerinin ortak özelliği zaman serilerinin aynı dereceden entegre olması temeline dayanmaktadır. Pesaran vd. (2001) eşbütünleşme ilişkisi için analiz edilen zaman serilerinin farklı dereceden entegre olması durumunda sağlam sonuçlar veren otoregresif dağıtılmış gecikme modelini (ARDL) önermiştir. Bağımlı değişken yi, xj,tj=1,…,k olmak üzere ARDL(p,q1,..,qk) modeli Denklem 1'de gösterilmiştir.

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^{p} \psi_i y_{t-i} + \sum_{j=1}^{q_j} \beta_{j,l_j} x_{j,t-l_j} + \varepsilon_t \qquad (1)$$

Denklem 1'de α_0 sabit terimi, α_1 doğrusal trend katsayısını, ψ_i bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarını, β_{j,l_j} k bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerini göstermektedir. Verilere uygun ARDL modeline Akaike (AIC), Bayesyen (BIC), Hannan-Quinn (HQ) ve düzeltilmiş R2 değerleri kullanılarak karar verilmektedir. Bilgi kriterleriyle karar verilen modelde otokorelasyon, değişen varyans, normallik problemleri olmamalı ve parametre tahminlerinin istikrarlı olması gerekmektedir.

Çalışmada aşağıda verilen üç farklı ARDL modelin tahmini gerçekleştirilmiştir. Bu modellerde bağımlı değişken olarak, tarımdaki kadın istihdamının toplam kadın istihdamındaki payı (TAR), sanayideki kadın istihdamının toplam kadın istihdamındaki payı (SAN) ve hizmetlerdeki kadın istihdamının toplam kadın istihdamındaki payı (HIZ) kullanılmıştır. Üç farklı model tahminin temel amacı, turizm sektöründe ortaya çıkan değişmelerin sadece hizmet sektöründe etkili olmaması diğer sektörlere de etki gösterebileceği varsayımının da test edilebilmesidir. Analizlerde söz konusu 3 sektörde kadın istihdamının belirleyicileri bağımsız değişkenler vasıtasıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Kullanılan bağımsız değişkenler; eğitim göstergesi (LISE), girişimcilik etkisi (GIR), kadın işgücünün payı (ISG), doğurganlık oranı (FER) ve turizm (TS)'dir. Bu değişkenlerden bir kısmı, literatüre paralel olarak kadın güçlenmesi ile ifade edilen yapıları içermekte (LISE, GIR, ISG), diğer taraftan doğurganlık değişkeni özellikle gelişmekte olan ekonomilerde kadının istihdama katılımını zorlaştıran kültürel bir değişken olarak eklenmektedir. Turizm değişkeni, çalışmanın amacı doğrultusunda bu sektörün misyonunun sektörel bazda ölçümü noktasında analizlere eklenmektedir. Araştırmada ARDL modeli kapsamında tahmin edilecek üç modele ait denklemler aşağıdaki gibidir.

$$\Delta TAR_t = \alpha_0 + \beta_0 TAR_{t-1} + \beta_1 LISE_{t-1} + \beta_2 ISG_{t-1} + \beta_3 GIR_{t-1} + \beta_4 FER_{t-1} + \beta_6 LNTS_{t-1} +$$
$$\sum_{i=1}^{p-1} c_{0,i} \Delta TAR_{t-i} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta LISE_{t-j} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta ISG_{t-j} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta GIR_{t-j} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta FER_{t-j} +$$
$$\sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta TS_{t-j} + d_1 \Delta LISE_t + d_2 \Delta ISG_t + d_3 \Delta GIR_t + d_5 \Delta FER_t + d_6 LNTS_t + \varepsilon_t$$

$$\Delta SAN_t = \alpha_0 + \beta_0 SAN_{t-1} + \beta_1 LISE_{t-1} + \beta_2 ISG_{t-1} + \beta_3 GIR_{t-1} + \beta_4 FER_{t-1} + \beta_6 LNTS_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} c_{0,i}\Delta SAN_{t-i} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta LISE_{t-j} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta ISG_{t-j} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta GIR_{t-j} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta FER_{t-j} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta TS_{t-j} + d_1 \Delta LISE_t + d_2 \Delta ISG_t + d_3 \Delta GIR_t + d_5 \Delta FER_t + d_6 LNTS_t + \varepsilon_t$$

$$\Delta HIZ_t = \alpha_0 + \beta_0 HIZ_{t-1} + \beta_1 LISE_{t-1} + \beta_2 ISG_{t-1} + \beta_3 GIR_{t-1} + \beta_4 FER_{t-1} + \beta_6 LNTS_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} c_{0,i}\Delta HIZ_{t-i} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta LISE_{t-j} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta ISG_{t-j} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta GIR_{t-j} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta FER_{t-j} + \sum_{j=1}^{q_{j-1}} c_j \Delta TS_{t-j} + d_1 \Delta LISE_t + d_2 \Delta ISG_t + d_3 \Delta GIR_t + d_5 \Delta FER_t + d_6 LNTS_t + \varepsilon_t$$

Bulgular

Üç farklı bağımlı değişkene ait ARDL model tahminlerine ilişkin sonuçlar Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. ARDL Modeli Sınır Testi Sonuçları

Model	**Bğlı. Değişken**	**F**	**%5 Önem Düzeyi Tablo Değeri**	
			Alt Sınır	**Üst Sınır**
Model 1	TAR	7,694	3.125	4.608
Model 2	SAN	2.779		
Model 3	HIZ	4,998		
H0: Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.				

Bütün modeller için AIC bilgi kriteri kullanılarak en uygun model tercih edilmiştir. Birinci model için ARDL (1, 1,0,2,0,2), ikinci model için ARDL(1,0,1,2,0,0) ve üçüncü model için ise ARDL(1,1,0,1,0,1) tahminleri gerçekleştirilmiştir. Tablo 3'de tahmini gerçekleştirilen üç ARDL modeline ait sınır testi sonuçları verilmiştir. Tahmini gerçekleştirilen Model 1 ve Model 3 için hesaplanan F istatistik değeri %5 önem düzeyinde kritik tablo üst sınır değerlerinden büyük olduğu tespit edilmiştir. Tahmini gerçekleştirilen her iki model için, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin bulunmadığını ifade eden sıfır hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilerek, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin söz konusu olduğu belirlenmiştir. Model 2 için eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna dair bulgu reddedildiğinden çalışmanın bundan sonraki kısmında modele ait sonuçlar verilecek fakat yorumlanmayacaktır.

Modellere ait tahmin sonuçlarına geçmeden önce tanısal test sonuçlarının alınması ve gerekliyse düzeltici tahmincilerin kullanılması gereklidir. Bu manada tanısal test sonuçlarına ait bilgiler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Tüm Modeller İçin Tanısal Test Sonuçları

Model	**LM**	**BPG**	**J-B**	**RESET**
Model 1	2,619549 (0,1107)	2,543762 (0,0474)	0,902122 (0,636952)	1,223896 (0,2412)
Model 2	15.69525 (0.0002)	2.159180 (0.0821)	4,753225 (0,09265)	0,016493 (0,9870)
Model 3	6,813652 (0,0072)	1,384210 (0,2656)	0,673911 (0,713940)	0,637747 (0,5321)
Not: Parantez içindeki ifadeler olasılık değerlerini göstermektedir.				

Tablo 4'te yer alan tanısal testlere ait sonuçlar değerlendirildiğinde;

- Model 1 için LM testi sonuçlarına göre otokorelasyon bulunmadığını ifade eden sıfır hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilememiştir. BPG testi sonuçlarına göre modelde değişen varyans bulunmadığını ifade eden test sıfır hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilmiş, modelde değişen varyans probleminin bulunduğu belirlenmiştir. JB testi sonucuna göre modelde hata terimlerinin normal dağıldığını ifade eden sıfır hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilmemiş, hataların dağılımının normal olduğuna karar verilmiştir. RESET testi

sonucuna göre ise modelde tanımlama hatasının bulunmadığını ifade eden sıfır hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilmemiş, modelde tanımlama hatasının olmadığına karar verilmiştir. Bu sonuçlara göre Model 1'deki değişen varyans problemi Huber-White tahmincileri kullanılarak giderilmiştir.

- Model 3 için LM testi sonuçlarına göre otokorelasyon bulunmadığını ifade eden sıfır hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilmiştir. BPG testi sonuçlarına göre modelde değişen varyans bulunmadığını ifade eden sıfır hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilememiş, modelde değişen varyans probleminin bulunmadığı belirlenmiştir. JB testi sonucuna göre modelde hata terimlerinin normal dağıldığını ifade eden sıfır hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilmemiş, hataların dağılımının normal olduğuna karar verilmiştir. RESET testi sonucuna göre ise modelde tanımlama hatasının bulunmadığını ifade eden sıfır hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilmemiş, modelde tanımlama hatasının olmadığına karar verilmiştir. Bu sonuçlara göre Model 3'deki otokorelasyon problemi Newey-West tahmincileri kullanılarak giderilmiştir.

Tanı testleri sonucunda belirlenen istatistiki sorunları düzenlemek için kullanılan tahmincilerle modellerin uzun dönem eşbütünleşme ve kısa dönem hata düzeltme sonuçlarına ulaşılabilmektedir. Uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Uzun Dönemli Katsayı Tahmin Sonuçları

	Değişken	**Katsayı**	**Std. Hata**	**t-istatistiği**	**Olasılık**
Model 1	LISE	-0,045323	0,036637	-1,237094	0,2351
	ISG	-0,711332	0,097599	-7,288304	0,0000
	GIR	0,711780	0,081296	8,755414	0,0000
	FER	-3,011671	1,253714	-2,402199	0,0297
	LNTS	-0,735606	0,755730	-0,973371	0,3458
Model 2	LISE	-0,002788	0,029208	-0,095461	0,9251
	ISG	-0,096021	0,116525	-0,824031	0,4213
	GIR	-0,047985	0,034408	-1,394571	0,1811
	FER	7,112437	2,325518	3,058432	0,0071
	LNTS	0,593607	0,549122	1,081011	0,2948
Model 3	LISE	0,050953	0,082425	0,618166	0,5442
	ISG	0,727785	0,107542	6,767422	0,0000
	GIR	-0,601488	0,120325	-4,998867	0,0001
	FER	-1,646311	3,224443	-0,510572	0,6159
	LNTS	2,405715	0,941621	2,554866	0,0199

Tablo 5'te yer alan uzun dönemli katsayı sonuçlarına göre, Model 1 için ISG, GIR değişkenleri %1 önem düzeyinde, FER değişkeni ise %5 önem düzeyinde tarımdaki kadın istihdamını istatistiki olarak anlamlı etkilemektedir. ISG ve FER değişkenlerinin negatif, GIR değişkeninin ise pozitif etkili olduğu tespit edilmiştir.

Model 3 için ISG ve GIR %1 önem düzeyinde, LNTS değişkeni %5 önem düzeyinde hizmet sektöründe kadın istihdamını istatistiki olarak anlamlı etkilediği belirlenmiştir. ISG ve LNTS değişkenleri pozitif etki gösterirken, GIR değişkeninin negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 6'da hata düzeltme modeline ait kısa dönem regresyon sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Model	Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olasılık
Model 1	C	38,06675	4,916869	7,742072	0,0000
	D(LISE)	0,046805	0,023432	1,997515	0,0642
	D(GIR)	0,157668	0,083735	1,882946	0,0792
	D(GIR(-1))	-0,212593	0,095560	-2,224703	0,0419
	D(LNTS)	-0,453330	0,638331	-0,710180	0,4885
	D(LNTS(-1))	-1,102219	0,594812	-1,853055	0,0837
	CointEq(-1)*	-0,805034	0,102609	-7,845660	0,0000
Model 2	C	-3,987916	0,796332	-5,007858	0,0001
	D(ISG)	-0,240066	0,061467	-3,905593	0,0011
	D(GIR)	0,662405	1,357094	0,488105	0,6317
	D(GIR(-1))	-3,311436	1,655437	-2,000340	0,0617
	CointEq(-1)*	-0,800599	0,172355	-4,645054	0,0002
Model 3	C	0,073032	0,052545	1,389883	0,1836
	D(LISE)	-0,283377	0,054857	-5,165727	0,0001
	D(GIR)	0,145445	0,052708	2,759426	0,0140
	D(LNTS)	-0,018883	0,828320	-0,022797	0,9821
	CointEq(-1)*	-0,665379	0,107493	-6,190000	0,0000

Tabloda hata düzeltme katsayısı Model 1 için -0,80 ve Model 3 için ise -0,67 olarak elde edilmiştir. Hesaplanan bütün hata düzeltme katsayılarına ait olasılık değerleri 0,05'den büyük ve katsayı negatif olduğundan hata düzeltme katsayılarının istatistiki olarak anlamlı olduğu ve seriler arasında geçerli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu belirlenmiştir. Model 1 için kısa dönemde meydana gelen dengeden sapmalar 1,25 yıl sonra, Model 3 için 1,49 yıl sonra düzelerek uzun dönem dengesine ulaşılacaktır. Ayrıca kısa dönemde tarımda kadın istihdamının %10 anlamlılık düzeyinde LISE ve GIR değişkenlerinden pozitif etkilendiği; TS ve GİR değişkenlerinin 1 gecikmeli düzeyinden ise negatif etkilendiği sonucu bulunmuştur. Hizmet sektöründeki kadın istihdamının ise LISE değişkeninden negatif, GIR değişkeninden pozitif etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca modellere ait tahmini gerçekleştirilen parametrelerin istikrarlı olup olmadığını sınamak için CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri elde edilmiştir. Ek 1 de yer alan grafiklere göre Model 1 ve Model 3 tahminlerinin güven sınırları içerisinde kalmasından ötürü parametreler için aranan istikrar koşulunun sağlandığı belirlenmiştir.

Sonuç

Birleşmiş Milletler "Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi"nin merkezinde yer alan hedeflere ulaşılmasında turizmin çok önemli bir rolü mevcuttur. Özellikle Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 5, toplumsal cinsiyet eşitliliği ve kadınların güçlendirilmesine dair yapılması gerekenleri içermektedir. Bu hedef doğrultusunda küresel manada turizm ve kadın güçlendirilmesi arasında ciddi bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Kadın güçlendirilmesinin parçalarından biri olan kadın istihdamı mikro ve makro düzeyde hem büyüme hem de kalkınma açısından büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte turizmin hem sektör içinde hem de diğer sektörlerde kadın istihdamını etkileme açısından ciddi bir potansiyeli olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Bu araştırmada, Türkiye'de turizm gelişiminin tarım, sanayi ve hizmetler sektöründeki kadın istihdamını nasıl etkilediği çeşitli kontrol değişkenler yardımıyla test edilmiştir. Bu doğrultuda 1991-2019 yılı aralığında bu ilişkinin boyutu zaman serisi analizlerinden biri olan ARDL yöntemiyle incelenmiştir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda gerek turizm değişkeni gerekse diğer değişkenler açısından sanayi sektöründeki kadın istihdamı için istatistiki bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer sektörler açısından elde edilen uzun dönemli sonuçlarda:

- Tarımdaki kadın istihdamını, kadın işgücüne katılımın ve doğurganlık oranının artmasının negatif, kadın girişimcilerdeki artışın ise pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
- Hizmet sektöründeki kadın istihdamını ise turizmin gelişiminin ve işgücüne katılımın pozitif, kadın girişimciliğinin negatif etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Uzun dönemli bu sonuçlar değerlendirildiğinde hizmet sektöründe hala kadın girişimciler açısından cinsiyetçi bir yapının var olabileceği görülürken diğer taraftan beşerî sermaye değişkeni olan lise eğitiminin her iki sektör açısından da yeterli bir uzun dönem sonuç ortaya koyamadığı görülmektedir. Ayrıca işgücüne katılımın tarım sektöründen hizmet sektörüne doğru kayması Clark-Fisher üç sektör tezinin Türkiye özelinde işlediğine dair bulguyu destekler niteliktedir.

Kısa dönemi ifade etmek için yapılan Hata Düzeltme Modeli sonuçları incelendiğinde hem tarım hem hizmet sektöründe olası şokların uzun dönemde etkilerinin ortadan kalktığı görülmektedir. Diğer taraftan değişkenler bazında elde edilen sonuçlar incelendiğindeyse:

- Tarımda kadın istihdamının kısa dönemde eğitim artışı ve kadın girişimciliğinden pozitif etkilendiği bulunmuştur. Ayrıca gecikmeli etkilere göre turizm gelişiminin tarımda istihdamı negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
- Hizmet sektöründe kadın istihdamının eğitim artışından negatif etkilendiği, girişimcilikten ise pozitif etkilendiği görülmektedir.

Bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde eğitimin tarım sektöründe pozitif hizmet sektöründe negatif etkili olması, özellikle kırsalda yaşayan kadın nüfusunun eğitimi arttıkça en azından tarım sektöründe iş bulmaya çalıştığı, diğer taraftan Türkiye'de hizmet sektöründe hala kadınların vasıfsız işçi olarak çalıştırılmak istendiğine dair bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte kısa ve uzun dönem ayrımı yapılmaksızın turizm gelişiminin kadınlar için tarım sektöründe negatif bir istihdama, hizmet sektöründeyse pozitif bir istihdama yol açması Voumik vd. (2022) çalışması ile paralel bir sonuç göstermekle kalmayıp teorik beklentileri de karşılamaktadır. Turizmden kaynaklanan ekonomik kalkınmanın toplumsal cinsiyet eşitliğini artıracağı birçok çalışmada ifade edilmektedir (Çiçek vd., 2017; Zhang & Zhang, 2020; Voumik, 2022). Ayrıca Rinaldi ve Salerno (2020) turizm sektöründeki gelişimin kadın istihdamı açısından fırsatlar ortaya çıkarması vasıtasıyla kadınların ekonomik güçlenmeleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azalmasını sağladığını belirtmiştir. Turizm endüstrisindeki gelişiminin bütün bir hizmet sektöründeki kadın istihdamını arttırıcı bulgusu da bu sonuçla paralellik arz etmektedir. Buna ilaveten turizm sektörünün sunduğu iş fırsatlarının kadınların bağımsızlığı ve aile geçimini desteklemedeki rolleri açısından kadınları ekonomik olarak güçlendireceği fikrinden (Scheyvens, 2000; Movono & Dahles, 2017; Vujko vd., 2019 & Abou-Shouk vd., 2021) yola çıkarak elde edilen bulguların turizm gelişimi ile kadın güçlenmesi arasındaki ilişkiyi literatüre paralel olarak desteklediği ifade edilebilir. Tüm ekonomilerde hizmet sektöründeki baskınlığın artması bu sektörde daha fazla kadının istihdam edilmesine olanak sağlamakta ve ayrıca çalışmadan çıkan sonuca göre girişimcilik faaliyetleri bu sektördeki kadın istihdamını desteklemektedir. Hizmet sektöründe kadınların niteliklerinin erkeklerden daha iyi olduğunu iddia eden Koç (2022), daha fazla istihdam olanağı ve üst pozisyonlarda daha çok kadının hizmet sektöründe yer alması vasıtasıyla cinsiyet eşitsizliğinin azaltılacağı yönünde benzer bir bulguyu ifade etmektedir.

Elde edilen bulgular neticesinde kadın güçlendirilmesinin önemli bir ayağı olan kadınların istihdam edilmesi, bunun da ekonomide büyüme ve kalkınma motifine dönüşmesi hususunda turizm sektörünün payı olduğu görüşü (Seguino, 2000; King vd., 2008; Aguirre vd., 2012; Elborgh-Woytek vd., 2013; OECD, 2015; Mishra & Mishra, 2016; Cabeza-García vd. 2018) çalışmada desteklenmektedir. Çünkü turizm gelişiminin sektörel düzeyde kadın istihdamını tarımdan hizmet sektörüne doğru dönüştürmesi kalkınma teorileri açısından önemli bir yapısal değişikliğe işaret etmektedir. Diğer taraftan kadın güçlendirilmesi için diğer bir sac ayağı olan eğitimin -kullanılan değişken bazında lise eğitiminin- Türkiye'de yeterli sonuç vermemesi sektöre özgü eğitimlerin lise sonrasında da devam etmesi gerektiği konusunda önsel bir bilgi sunmaktadır. Turizm sektörünün gelişimine yönelik politika yapıcıların duyduğu ilginin artarak devam etmesi ve bu alanda yürütülecek olan politikalar, aynı zamanda kadınların güçlendirilmesi için gerekli olan istihdam artışını destekleyecek dolayısıyla tek bir politika iki amaca da hizmet edecektir. Fakat bu politikalarda kadınların turizm sektöründe girişimciliğini destekleyen ve cinsiyet eşitlikçi uygulamaların yer alması önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra çalışmada kullanılan veri sınırlılıkları açısından elde edilen sonuçlar, sadece turist sayısı artışı ile ilişkili olup turizmin gelişimini tam olarak yansıtamayabilir. Bu doğrultuda sanayi sektöründeki istihdama dair bulgular elde edilememiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda konunun daha geniş veri setleri ile bölgesel düzeyde araştırılması, literatüre ışık tutmakta yardımcı olacaktır.

Beyan

Makalenin tüm yazarlarının makale sürecine verdikleri katkı eşittir. Yazarların bildirmesi gereken herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Abou-Shouk, M. A., Mannaa, M. T., & Elbaz, A. M. (2021). Women's empowerment and tourism development: A cross-country study. *Tourism Management Perspectives*, 37, 100782. https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100782

Aghazamani, Y., Kerstetter, D., & Allison, P. (2020, March). Women's perceptions of empowerment in Ramsar, a tourism destination in northern Iran. In Women's Studies International Forum (Vol. 79, p. 102340). *Pergamon*. https://doi.org/10.1016/j.wsif.2020.102340

Aguirre, D., Hoteit, L., Rupp, C., & Sabbagh, K. (2012). Empowering the third billion. Women and the world of work in 2012. *Booz and Company*, 1-82.

Alarcón, D. M., & Cole, S. (2019). No sustainability for tourism without gender equality. *Journal of Sustainable Tourism*. https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1588283

Alrwajfah, M. M., Almeida-García, F., & Cortés-Macías, R. (2020). Females' perspectives on tourism's impact and their employment in the sector: The case of Petra, Jordan. *Tourism Management*, 78, 104069. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104069

Ateljevic, I. (2008). Women Empowerment Through Tourism Project, Wageningen University, Netherland. http://videa.ca/wp-content/uploads/2015/08/Women-empowerment-through-Ecotourism.pdf (Erişim 12.10.2022)

Balaev, M. (2014). Improving models of democracy: the example of lagged effects of economic development, education, and gender equality. Social science research, 46, 169-183. https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2014.03.004

Beyaz, Z., & Karabacak, G. (2018). Türkiye'de turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi. *EUropean Journal of Managerial Research (EUJMR)*, 2(2), 56-75.

Boserup, E., Tan, S. F., & Toulmin, C. (2013). *Woman's Role in Economic Development*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315065892

Cabeza-García, L., Del Brio, E. B., & Oscanoa-Victorio, M. L. (2018). Gender factors and inclusive economic growth: The silent revolution. *Sustainability*, 10(1), 121. https://doi.org/10.3390/su10010121

Carvalho, I., Costa, C., Lykke, N., & Torres, A. (2019). Beyond the glass ceiling: Gendering tourism management. *Annals of Tourism Research*, 75, 79-91. https://doi.org/10.1016/j.annals.2018.12.022

Cohen, C. B. (1995). Marketing paradise, making nation. *Annals of Tourism Research*, 22(2), 404-421. https://doi.org/10.1016/0160-7383(94)00097-2

Çiçek, D., Zencir, E., & Kozak, N. (2017). Women in Turkish tourism. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 31, 228-234. https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2017.03.006

Duffy, L. N., Kline, C. S., Mowatt, R. A., & Chancellor, H. C. (2015). Women in tourism: Shifting gender ideology in the DR. *Annals of Tourism Research*, 52, 72-86. https://doi.org/10.1016/j.annals.2015.02.017

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (2019). Tourism: Driving Women's Success. World Travel &Tourism Council: London, UK. https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2019/Social%20Impact-Driving%20Womens%20Success-Mar%202019.pdf?ver=2021-02-25-182742-097 (Erişim 15.10.2022)

Elborgh-Woytek, M. K., Newiak, M. M., Kochhar, M. K., Fabrizio, M. S., Kpodar, M. K., Wingender, M. P., ... & Schwartz, M. G. (2013). Women, work, and the economy: Macroeconomic gains from gender equity. *International Monetary Fund*. https://www.elibrary.imf.org/view/journals/006/2013/010/article-A001-en.xml. (Erişim 08.11.2022)

Farmaki, A., & Kladou, S. (2020). Why do Airbnb hosts discriminate? Examining the sources and manifestations of discrimination in host practice. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 42, 181-189. https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.01.005

Ferguson, L. (2011). Promoting gender equality and empowering women? Tourism and the third Millennium Development Goal. *Current Issues in Tourism*, 14(3), 235-249. https://doi.org/10.1080/13683500.2011.555522

Figueroa-Domecq, C., de Jong, A., & Williams, A. M. (2020). Gender, tourism & entrepreneurship: A critical review. *Annals of Tourism Research*, 84, 102980. https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102980

Figueroa-Domecq, C., Pritchard, A., Segovia-Pérez, M., Morgan, N., & Villacé-Molinero, T. (2015). Tourism gender research: A critical accounting. *Annals of Tourism Research*, 52, 87-103. https://doi.org/10.1016/j.annals.2015.02.001

Gökdemir, L., & Durdu, K. (2007). Economic significance of tourism in the economic growth of Turkey. *Revista Tinerilor Economisti (The Young Economists Journal)*, 1(7), 169-176.

Hutchings, K., Moyle, C. L., Chai, A., Garofano, N., & Moore, S. (2020). Segregation of women in tourism employment in the APEC region. *Tourism Management Perspectives*, 34, 100655. https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100655

IMF. (2013). Women, work and the economy: Macroeconomic gains from gender equity (IMF Staff Discussion Paper No. SDN/13/10). Washington, DC: International Monetary Fund.

Juhn, C., Ujhelyi, G., & Villegas-Sanchez, C. (2014). Men, women, and machines: How trade impacts gender inequality. *Journal of Development Economics*, 106, 179-193. https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2013.09.009

King, E., Klasen, S., & Porter, M. (2008). *Gender and Development Challenge Paper*. Estados Unidos: World Bank.

Kinnaird, V., & Hall, D. (1996). Understanding tourism processes: A gender-aware framework. *Tourism Management*, 17(2), 95-102. https://doi.org/10.1016/0261-5177(95)00112-3

Kinnaird, V., & Hall, D. (2000). Theorizing gender in tourism research. *Tourism Recreation Research*, 25(1), 71-84. https://doi.org/10.1080/02508281.2000.11014901

Klasen, S. (2002). Low schooling for girls, slower growth for all? Cross-country evidence on the effect of gender inequality in education on economic development. *The World Bank Economic Review*, 16(3), 345-373. https://doi.org/10.1093/wber/lhf004

Koc, E. (2020). Do women make better in tourism and hospitality? A conceptual review from a customer satisfaction and service quality perspective. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 21(4), 402-429. https://doi.org/10.1080/1528008X.2019.1672234

Koenig, M. A., Ahmed, S., Hossain, M. B., & Mozumder, A. B. M. (2003). Women's status and domestic violence in rural Bangladesh: individual-and community-level effects. *Demography*, 40(2), 269-288. https://doi.org/10.1353/dem.2003.0014

Mishra, S. K., & Mishra, P. K. (2016). Gender parity in education and economic growth: Empirical evidence from select Asian countries. *Pedagogy of Learning: An International Journal of Education*, 2(4), 35-46. http://210.212.34.21/handle/32116/471

Mitra, S. K., Chattopadhyay, M., & Chatterjee, T. K. (2022). Can tourism development reduce gender inequality?. *Journal of Travel Research*, 00472875211073975. https://doi.org/10.1177/00472875211073

Movono, A., & Dahles, H. (2017). Female empowerment and tourism: A focus on businesses in a Fijian village. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(6), 681-692. https://doi.org/10.1080/10941665.2017.1308397

Nassani, A. A., Aldakhil, A. M., Abro, M. M. Q., Islam, T., & Zaman, K. (2019). The impact of tourism and finance on women empowerment. *Journal of Policy Modeling*, 41(2), 234-254. https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2018.12.001

OECD. (2015). Gender equality and economic growth in India: A quantitative framework (OECD Economics Department Working Paper No. 1263). Paris, France: Organisation for Economic Cooperation and Development.

Pritchard, A., & Morgan, N. J. (2000). Privileging the male gaze: Gendered tourism landscapes. *Annals of Tourism Research*, 27(4), 884-905. https://doi.org/10.1016/S0160-7383(99)00113-9

Purcell, K. (1996). The relationship between career and job opportunities: Women's employment in the hospitality industry as a microcosm of women's employment. *Women in Management Review*. 11(5), 17-24. https://doi.org/10.1108/09649429610122618

Raihan, A., & Tuspekova, A. (2022). Dynamic impacts of economic growth, renewable energy use, urbanization, industrialization, tourism, agriculture, and forests on carbon emissions in Turkey. *Carbon Research*, 1(1), 20. https://doi.org/10.1007/s44246-022-00019-z

Rinaldi, A., & Salerno, I. (2020). The tourism gender gap and its potential impact on the development of the emerging countries. *Quality & Quantity*, 54(5-6), 1465-1477. https://doi.org/10.1007/s11135-019-00881-x

Robeyns, I. (2003). Sen's capability approach and gender inequality: selecting relevant capabilities. *Feminist Economics*, 9(2-3), 61-92. https://doi.org/10.1080/1354570022000078024

Rout, H. B., & Mohanty, K. (2015). Empowering women through tourism development. *Odisha Review*, 71(07-08), 85-89.

Sachs, G. (2013). Women's work: Driving the economy. *Equity Research: Fortnightly Thoughts*, 53. https://www.goldmansachs.com/insights/investing-in-women/research-articles/womens-work.pdf (Erişim: 06.11.2022)

Scheyvens, R. (2000). Promoting women's empowerment through involvement in ecotourism: Experiences from the Third World. *Journal of Sustainable Tourism*, 8(3), 232-249. https://doi.org/10.1080/09669580008667360

Seguino, S. (2000). Accounting for gender in Asian economic growth. *Feminist Economics*, 6(3), 27-58. https://doi.org/10.1080/135457000750020128

Shingla, P., & Singh, M. (2015). Women empowerment through entrepreneurship development. *Studies on Home and Community Science*, 9(1), 27-32. https://doi.org/10.1080/09737189.2015.11885429

TÜRSAB, https://www.tursab.org.tr/istatistikler/turist-sayisi-ve-turizm-geliri. (Erişim 10.12.2022)

United Nations. (2020). United Nations sustainable development goals. Retrieved from https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/. (Erişim 11.12.2022)

UNWTO (March 2008) Women in Tourism Report, ITB Berlin, https://webunwto.s3-eu-west-1.amazonaws.com/imported_images/34841/itb2008_womenintourism_rep.pdf (Erişim 05.10.2022)

UNWTO. Women's empowerment through tourism. United Nations World Tourism Organization. Online available at: https://www.unwto.org/gender-and-tourism (Erişim 10.10.2022)

Ünlüönen, K., & Özekici, Y. K. (2018). Turizm ve ödemeler bilançosu açısından Akdeniz çanağında bulunan destinasyonlar üzerine bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, (1), 1-33.

Vizcaino-Suárez, L. P., & Díaz-Carrión, I. A. (2018). Gender in tourism research: perspectives from Latin America. *Tourism Review*. 74(5), 1091-1103. https://doi.org/10.1108/TR-02-2017-0021

Voumik, L. C., Nafi, S. M., Kuri, B. C., & Raihan, A. (2022). How Tourism Affects Women's Employment in Asian Countries: An Application of GMM and Quantile Regression. *Journal of Social Sciences and Management Studies*, 1(4), 57-72. https://doi.org/10.56556/jssms.v1i4.335

Vujko, A., Tretiakova, T. N., Petrovic, M. D., Radovanovic, M., Gajic, T., & Vukovic, D. (2019). Women's empowerment through self-employment in tourism. *Annals of Tourism Research*, 76(C), 328-330. https://doi.org/10.1016/j.annals.2018.09.004

WEF. (2017). The global gender gap report 2017. Geneva, Switzerland: World Economic Forum.

WEF. (2018). The global gender gap report 2018. Geneva, Switzerland: World Economic Forum.

Wilkinson, P. F., & Pratiwi, W. (1995). Gender and tourism in an Indonesian village. *Annals of Tourism Research*, 22(2), 283-299. https://doi.org/10.1016/0160-7383(94)00077-8

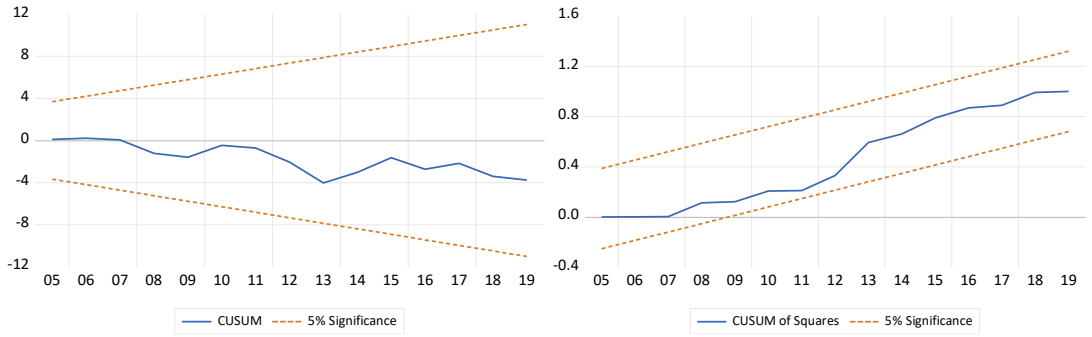
World Tourism Organization. (2019). Global report on women in tourism – Second edition. Madrid: UNWTO. https://doi.org/10.18111/9789284420384 (Erişim 20.12.2022).

World Travel & Tourism Council. (2019). *Travel and Tourism: Driving Women's Success*. London: World Travel and Tourism Council.

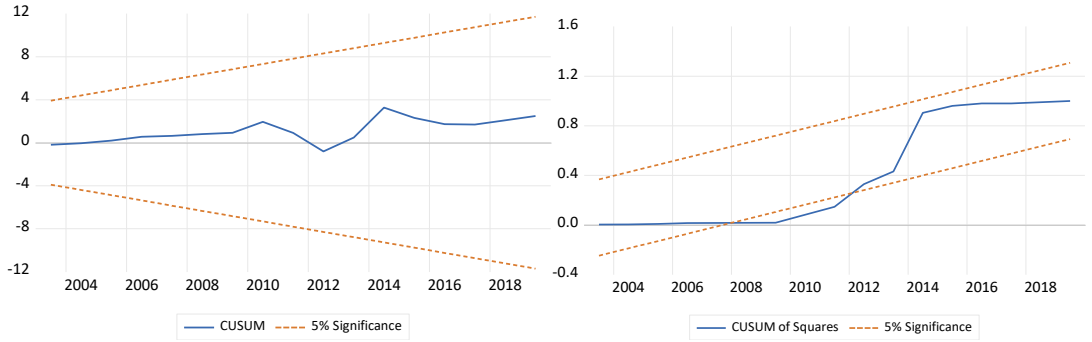
Worldbank, World Development Indicators. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators. (Erişim 10.12.2022)

Zhang, J., & Zhang, Y. (2020). Tourism and gender equality: An Asian perspective. *Annals of Tourism Research*, 85, 103067. https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103067

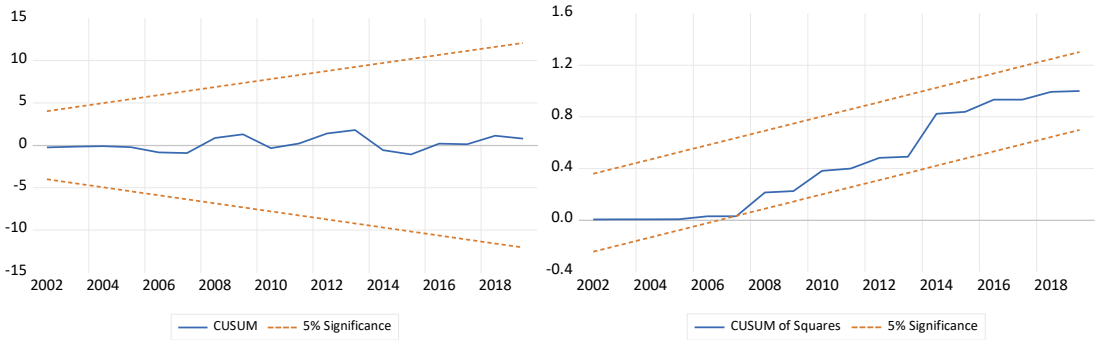
Ek 1 : Modellere ait CUSUM ve CUSUM kare grafikleri

Model 1'ye ait CUSUM ve CUSUM kare Grafikleri

Model 2'ye ait CUSUM ve CUSUM kare Grafikleri

Model 3'ye ait CUSUM ve CUSUM kare Grafikleri

The Relationship between Tourism and Women's Employment on Sectoral Basis in Turkey

İkram Yusuf YARBAŞI

Erzurum Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Erzurum/Türkiye

Adem TÜRKMEN

Erzurum Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Erzurum/Türkiye

Extended Summary

Tourism is vital in many economies due to its contribution to growth and development and is characterised by a high female employment rate (Purcell, 1996). Women's work in the tourism sector is associated with low wages, precarious working conditions and limited opportunities for career advancement while creating economic opportunities to achieve gender equality (UNWTO). In this respect, understanding the relationship between women's employment and the development of the tourism industry is essential for policymakers who want to promote gender equality and inclusive growth in the sector. The issue of gender equality and women's participation in economic life increased with the millennium development goals and became a more researched structure in the tourism sector with an action plan on women's empowerment through tourism at the International Tourism Exchange Berlin Forum organised by UNWTO. . This action plan (UNWTO, 2008), which focuses on reducing poverty and strengthening women's reputation and role in the workplace in connection with the tourism sector, has attracted the attention of academics and has become a frequently researched topic in the literature on the tourism sector and women's empowerment (Ateljevic, 2008).

The issue of women's empowerment is discussed on many different economic and non-economic factors. However, women's employment and their ability to have fair employment opportunities with men significantly prevent inequality. Ensuring women's full participation in economic life, building solid economies; building more stable and just societies; achieving international goals in the context of development, sustainability, and human rights are; necessary to improve the quality of life of women and communities (UNWTO). Women's empowerment is a significant problem that every nation has to solve at the bureaucratic and social levels. The issue that tourism plays a vital role in solving this problem has become clear recently. The tourism sector has great potential to contribute to women's empowerment, mainly due to its connection with sustainable development and human rights. The active participation of women from rural and urban areas in tourism helps them stand on their own feet and strengthen their economy and education (Rout & Mohanty, 2015).

The study is aimed to determine how the development in the tourism sector affects women's employment on a sectoral basis in Turkey. In this direction, the size of this relationship was examined with the ARDL method, one of the time series analyses, between 1991-2019. In line with the findings, it was concluded that there is no statistical cointegration relationship between women's employment in the industry sector in terms of tourism and other variables. It has been supposed that women's work in agriculture, female labour force participation and the increase in the fertility rate has a negative effect. In contrast, the increase in female entrepreneurs has a positive impact. It has been found that the development of tourism and participation in the workforce positively affects women's employment in the service sector, while women's entrepreneurship negatively affects them.

When these long-term results are evaluated, it is seen that there may still be a sexist structure in terms of women entrepreneurs in the service sector. On the other hand, it is seen that high school education, which is a human capital variable, needs to provide better long-term results for both sectors. In addition, the shift in labour force participation

from the agricultural industry to the service sector supports the finding that the Clark-Fisher three-sector thesis works in Turkey.

When the results of the Error Correction Model made to express the short-term are examined, it is seen that the long-term effects of possible shocks in both the agriculture and service sectors are eliminated. On the other hand, when the results obtained based on variables are examined: It has been found that women's employment in agriculture is positively affected by the increase in education and women's entrepreneurship in the short term. In addition, according to the lagged effects, it was concluded that tourism development negatively affects employment in agriculture. It is seen that female employment in the service sector is negatively affected by the increase in education, while it is positively affected by entrepreneurship.

As a result of the findings, the view that the tourism sector has a share in women's employment, which is an essential pillar of women's empowerment, and its transformation into a growth and development motif in the economy, is supported in the study. On the other hand, the fact that education, another pillar of women's empowerment - high school education based on the variable used - needs good results in Turkey provides a priori information that sector-specific training should continue after high school. The increasing interest of policymakers in the development of the tourism sector and the policies carried out in this field will also support the increase in employment, which is necessary for women's empowerment so that a single approach will serve both purposes. However, these policies must include practices that support women's entrepreneurship in the tourism sector and are gender egalitarian.